

РЕЦЕНЗИЯ

за трудовете на Лучия Стефанова Антонова-Василева, представени на конкурса за получаване на академичната длъжност ПРОФЕСОР по направление 2.1. Филология, научна специалност Български език (диалектология), обявен от ИБЕ „Проф. Л. Андрейчин“, ДВ бр. 7 от 20.01.2017 г., с. 152

На обявения конкурс се е явил само един кандидат – Лучия Стефанова Антонова-Василева, която е представила необходимите документи и трудове за рецензиране.

Доц. д-р Антонова-Василева работи 36 години по проучване на българските диалекти. Завършила е специалността Българска филология в СУ „Кл. Охридски“ (1979). Става учител по български език в ЕСПУ, гр. Драгоман (1979 – 1980). Назначена е като н.с. в Института за български език при БАН (1980). Тук защитава дисертация и става доктор (1987), а по-късно и доцент (2001). Преподава и в Нов български университет по „диалектология с оглед към етнологията“ (2003 – 2005). Води лекторат по български език в Тирана, Албания (2006 – 2009). Избрана е за ръководител на Секцията по българска диалектология в ИБЕ (2011 – 2017), член е на НС на ИБЕ. Владее английски, френски, гръцки, албански и руски език. Организира студентска практика в ИБЕ – Секция диалектология. Преподава в Албания български език. Участва в различни научни проекти, на някои от тях е ръководител. Печата у нас и в чужбина в престижни издания, участва в международни и национални конференции и конгреси. Специалист по диалектна морфология, фонетика, лексикология и лексикография. Има публикации и в областта на славянското и балканското езикознание. Ръководи Европейския лингвистичен атлас у нас. Активен участник в областта на лингвистичната география. Утвърден учен – езиковед.

Проучванията на кандидатката обхващат следните области:

I. Описателна диалектология (фонетика, фонология, морфология)

Основен труд след хабилитацията е „Диалектната система на с. Шищевец, Кукъска Гора – един говор на границите на българската граматика“ (или по-точно на западната граница на българската езикова територия). В него е отразен говор от пограничната област между Албания, Македония и Косово, намиращ се в един неизследван и изключително интересен в езиково отношение район, където се събират изоглосите както на крайните югозападнобългарски, така и на крайните северозападнобългарски диалекти. Свидетелство за това са множеството факултативни варианти на абсолютно всички езикови равнища. Това обстоятелство, от една страна, обективно затруднява описанието на говора в методологично отношение, но, от друга, „конгломератът“ от разнотипни особености позволява да се правят и множество

съпоставки с други говори, което и авторката извършва непрекъснато. И все пак, в „лабиринта“ от разнопосочни, а често пъти и противоречиви тенденции, се открояват основните, доминиращи черти на един краен югозападнобългарски говор, получил непрекъснати импулси от диалекти от северозападнобългарски (моравски) тип. Приликите с източните говори не са резултат от директно съприкосновение, а са типологични черти на крайните югозападни диалекти, към които основно се отнася и говорът на Шищевец.

В областта на **фонетиката** покрай основния застъпник *ъ* от стб. ж, на базата на който все пак отнасяме диалекта към крайните югозападни не-а говори (*пѣт, кѣпет, сѣщо, зѣби, гнѣсно, мѣчѣница* ‘мътеница’) се среща и *у* (*мѹшко, тѹжи, кѹк’а*); покрай *ъ* от стб. ъ (*дѣш, ъри, мѣгли*) и *о* (*дош*, и особено *дѣберок, какѣф, пѣток* в афикси); покрай етимологично *а* е налице и вторично *ъ* (*зѣдниве* ‘задните’, *снѣга, знѣйе*); покрай *ъ* от групи *ѣр, рѣ, ѣр, рѣ* (във *вѣрба, кѣршет, вѣрзано, гѣрне, дѣржѣш*) и *о* (*фѣдрл’ай, дѣржит*). Основно в тези случаи откриваме *ъ*, а отклоненията са по-малко на брой, поради което определено можем да отнесем говора към крайните югозападни *ъ*-говори. Същата констатация е валидна и за застъпниците на *ъ* като *е*. От приложените текстове накрая се вижда, че основният рефлекс на *ъ* е *е* (*млѣку, снѣк, лѣто, дѣца, стрѣдно, нѣкуа, недѣла, гнѣздо*). Примерите с широко *е* (*ѣ*) са редки, нефонологични, в повечето случаи с факултативен характер, срещащи се у определени информатори (ако се съди по темите) и освен на етимологично място (*трѣбало, чуйѣк*) се откриват и на неетимологично (*к’ѣйѣ, вѣлиме, урѣдену*). Що се касае до дифтонгоидните записи на *ѣ^а*, *е^а* и т.н. на сръбските диалектолози (Белич), те бяха критикувани още на времето от българските учени (Ст. Младенов, К. Мирчев) като тенденциозни. Доста тесните рефлексии (*грѣйе* ‘грее’, *сѣйме* ‘сееме’) говорят пък за обратната тенденция.

Като вземе предвид и стесняванията на *о* в *у* (в примери като *пѹйк’е, куй, гѹйедар*), може би трябва да потърсим и чуждоезиково влияние (албанско), дължащо се на билингвизма. В цяла Западна Македония (Струга, Охрид), в самата Албания (Врѣбник), а и тук (Шищевец), където има силно албанско влияние, са налице подобни стеснявания на широките гласни под ударение в по-тесни.

В крайна сметка, независимо от факултативната вариантност, доц. Антонова-Василева предлага една напълно логична и естествена за говора фонологична система от 6 вокала (*е, и, а, ѣ, о, у*), която не се отличава от книжовнобългарската, и в която фонемата *ъ*, събрала застъпници от повечето старобългарски гласни в един среден вокал *ъ*, се превръща от „неопределена“ в „определена“ и става маркер за българска характеристика, която не може да бъде скрита или пренебрегната дори графично, както се опитват да правят някои скопски филолози.

И при съгласните вариантността е също така голяма и затрудняваща фонологичната им идентификация. Става дума преди всичко за статуса на меките съгласни – образуват ли те източнобългарска мекостна корелация или са елементи на самостоятелен палатален ред (от $л'$, $н'$, $й$, $т'$ ($к'$) и $д'$ ($г'$)) ? Както сочи Трубецкой в „Основи на фонологията“ (в руски превод 1960: 153), допускането за едновременно съществуване на корелация по палатализация и на автономен палатален ред е погрешно. Меките съгласни, които се получават в говора на Шишевец от разлагането на $ö$ и $й$ при чуждиците ($м'ус'улманин$), изчезват и се заместват от твърди, т.е. те са временни. Основна е формата *муслимàнин*, където няма меки фонемни. Случаите като *зем'а* се заместват съвсем нормално от *земйà*, нещо, което характеризира българските говори в Албания (вж. БДА. ОТ, к. Ф 172). Този облик е отбелязан също и в това села (вж. текстовете). Що се отнася до алтернациите $т'$, $д'$ (славянски) с $к'$, $г'$ (балкански), те се извършват в границите все на палаталния ред. Но основният въпрос, на който трябва да се отговори, е: Възможно ли е едновременно в един и същ говор да съществуват два случая: 3 реда (с основна и допълнителна артикулация, т.е. с мекостна корелация) и с 4 реда (3 + 1 – със самостоятелен палатален ред) ? Редовете са или 3 или 4. Те не могат да бъдат едновременно и 3 и 4. Записи като *сйа*, *земйà*, *òвйа*, *бърйе*, *стàвйа* са доказателство за автономността на консонантизма (откъсване на връзката с вокализма чрез изчезването на мекостна корелация (ако въобще тук някога е съществувала). Палаталният ред, наследник на сонантната старобългарска корелация ($л - л'$, $н - н'$, $р - р'$), е бил от славянски тип $л'$, $н'$, $т'$, $д'$ (като в чешки, словашки и словенски), но сега се превръща пак в палатален ред от балкански тип.

В заключение бих казал, че обективно консонантната система на този диалект от югозападен тип е силно усложнена не само поради вътрешния развой на диалекта, но и поради влиянието от север на $к' > ч'$; $г' > ц'$. Затова са налице толкова много вариации и факултативни варианти.

Независимо от вариантността и в граматичната (морфологичната) система, там състоянието е по-стабилизирано и описанието е извършено пространно.

В предложената Справка за приносните моменти и в Резюметата на публикациите авторката е отделила малко внимание на значението на приложените в книгата текстове. Бих искал да подчертая огромното значение, което имат те за историята на българския език поради следните причини:

1. Те са значителни като обем (192 – 237 с.), т.е. 45 страници.
2. Отразяват самобитен български диалект, извън държавните граници, труден за проучване, но с наличие на процеси, които са се развивали не само във времето, но и продължават да се развиват и днес, поради което се прилага и методът на динамичната синхрония.

3. Диалектът е не само зад граница, но и в труднодостъпна високопланинска изолирана област за проучване.

4. Той е необходимо звено за изследване на горанските говори както в Косово, така и в Македония.

5. Далечната му съдба е повече от ясна. Поради своята уединеност, рано или късно той ще изчезне от лингвогеографската карта, така както е станало с много други български говори в Албания. Затова на тези обширни текстове трябва да се гледа като на *исторически паметник*. Те могат да бъдат интерпретирани различно в методологично отношение като всички други езикови текстове, но техният сегашен запис винаги ще буди респект, защото е автентичен и извършен от специалист диалектолог, какъвто е доц. Антонова-Василева.

В по-голяма или по-малка степен с отделни особености на този говор и въобще на диалектите в Албания са свързани публикациите, които за краткост на подаване на библиографски данни, ще приведа с номера, даден в Справката:

— „Фонетичната система на говора на с. Шиштавец, Кукъска Гора, Република Албания“ (№ 22). Изследването е извършено с различна методология от книгата : диахронно – със застъпници на стб. звукове и форми;

— „Палатализацията в славянските диалекти – по данни от съвременни теренни материали за българските говори в Албания“ (№ 3.11). По данни от Костурско, Корчанско, Преспанско, Дебърско, Гора и лично събран материал се разглеждат палатализационните и депалатализационните процеси. Неубедително се обсъжда въпросът за наличието на мекостна корелация в тези говори. Източни особености в западните говори има, напр. наличието на 'ä в говора на Бобошица и Дреновяне, но съгласните пред тази гласна са позиционно меки, защото гласната е предна, но не и фонологично. За да бъде фонологично значима, меката съгласна трябва да се намира пред непредни гласни (а, о, у, ъ), т.е. пред гласни, които не влияят върху диференциалните особености на съгласните пред тях. Меки съгласни фонологично значими в старобългарски са съгласните в случаите *поля, полюю, моря, морюю*, но и там не става дума за консонантна мекостна корелация, а за сонантна. (Случаите със съ са единични и се отнасят към фонетиката на отделната дума.)

Противопоставянето *в – вj, з – зj, д – dj* и т.н. в Костурско (т.е. твърда съгласна + *й*) е белег за затвърдяност на консонантната система, а не за мекост. В палаталния ред в Костурско участват *л'* и *н'*, но това не е признак за корелация по палатализираност.

С приносен характер са всичките статии, отнасящи се до историческия развой на старобългарските звукове и на техните застъпници в българските говори в Албания, и особено на задната носова гласна (№ 3.19, № 3.35).

Силата на кандидатката в научните изследвания се чувства най-ярко в **морфологията и фономорфологията**: „Склонение на съществителните имена в

българските говори в областта Гора, Албания“ (№ 3.3); „Особености при реализацията на бройната форма и формата за мн.ч. при съществителните в българските говори в Гора, Албания“ (№ 3.27); „Въпросът за мястото на инфинитива в българския език и българските диалекти в Гора и Средска Жупа“ (№ 3.16). Дълъг е списъкът от изследвания, посветени на глаголната система. Обосновава се единството ѝ на диалектно равнище (№ 3.21), търсят се лексикалните различия на вторичните имперфективи на диалектно равнище (№ 3.42); акцентните противопоставяния в двойките глаголи от свършен – несвършен вид (№ 3.38), а преди това и при именната система (№ 3.26). Всички те са също сериозен успех в проучванията на българския език от доц. Василева.

II. В областта на диалектната лексикология и лексикография на преден план изпъква съвместното проучване „Речник на българските говори в Южните Родопи. Драмско и Сярско“ (съвместно с Георги Митринов). Всъщност става дума за изследване на лексиката на български говори, намиращи се на юг от държавните предели в Гърция и Турция. Тази задача, освен че има важно национално значение, е и трудно изпълнима, като се имат предвид изключително трудните обстоятелства за нейното изпълнение. Концепцията за представяне на материала е чрез лексикон не само от думи, семантично различни от книжовните, но и съвпадащи с тях по семантика, разбира се променени фонетично и граматично, т.е. речникът не е нито пълен, нито диференциален, а от смесен тип. Такъв трябва да бъде всеки речник, в който се съдържа българска лексика, събрана извън границите на България и не изпитала абсолютно никакво влияние от страна на книжовния език. Всяка форма в този вид речници е истински езиков бисер, съхранен във времето и пространството. Представеният от Антонова материал от Драмско и Сярско е богат, добре обяснен и достатъчно илюстриран с интересни примери. Доцент Антонова е обигран диалектолог лексикограф, за което говори и следващият речник, с който тя участва в конкурса (също в съавторство, но този път със Славка Керемидчиева): „Кратък речник на диалектните думи“. Както твърдят авторките това е „речник на диалектните думи в учебната литература“. Целта му е да обхване онази част от диалектната лексика, която се среща в художествената литература за деца, ученици и студенти, а също така и в българския фолклор, изучаван в училище. В пособието са поместени и лексеми, свързани с понятия за основното диалектно деления на българския език. Идеята за съставяне на подобен речник възниква от доказаното обстоятелство, че младото поколение се затруднява при четенето дори на автори като Ив. Вазов, З. Стоянов и А. Каралийчев. В Речника са намерили отражение повече диалектни думи от области, взели по-малко участие в създаването на книжовния български език – Западните земи и Родопската област, а също така и от произведенията на писатели от тези области. Структурата на Речника е добре обоснована теоретично и практически той е много добре съставен. Ползата от него е голяма, тъй като в пълнота прави достъпно творчеството на нашите класици от XIX и XX век.

Към този дял трябва да отнесем лексикалните по-конкретни приноси: „Глаголите *мързим*, *мързим се*, *мързи ме* в българските говори в Албания“ (№ 3.1) със значение ‘безпокоя, тревожа някого’, „Лексемата *век* в българските диалекти“ (№ 3.13) със значения ‘свят’, ‘столетие’ и ‘множество’ – всички свързани с времето и пространството, „Названия за домашни животни в българските говори в Албания“ (№ 3.14), „Семантика на лексемите *мас* и *масло*“ (№ 3.4), „Със самосъзнанието на българин с плава кръв“ (№ 3.15), „Названия за *тяло* в българските диалекти“ (№ 3.18), групирани по семантични признаци; „Семантични отношения между глаголите от три лексико-семантични групи в българските народни говори: ‘движа се’ > ‘търся’ > ‘искам’“ (№ 3.23); „Лексико-семантичната група названия за лица в българските говори в Албания“ (№ 3.25) с оглед на връзките на названията със същите наименования на територията на България; „Семантични особености на лексемата *хубав* в българските народни говори“ (№ 3.32) с оглед на по-широката ѝ употреба в български (и като причастие и като наречие); „Още една истина в една славянска мистификация“ (№ 3.36) за прилагателното *масин* в говора на Бобошица, Корчанско и за употребата му в сборника „Веда Словена“. Пак с материал от същия сборник е свързана статията „A proio des noms propres et de leurs dérivés dans le folklore bulgare“ (№ 3.44), в която се посочват успоредици между лични и селищни имена обективно и във фолклора.

С по-обобщаващ характер е статията „Проблеми на обработката на диалектен лексикален материал за съставяне на диалектни лексикографски архиви и речници“ (№ 3.10а) и предхождащото я резюме на руски (№ 3.10) от конференция в Петербург. В работата се споделя българският опит и концепция по тези въпроси.

III. Социолингвистика и етнография на речта

Към този дял от изследвания се отнася много интересната статия „Езикови формули при среща и раздяла в българските народни говори“ (№ 3.29). Материалът е събран от български говори в Албания и съпоставен с подобен от територията на България. Характерна особеност при среща са широките пожелания за благополучие не само на срещашите се, но и на целите им родове. Авторката съзира в поздравите и ролята на божественото при раздяла за опазване на пътуващия.

В проучването „Албанските улици и българският език на най-младите“ (№ 3.31) цялостно е анализирана семантиката на думата *сокак* със стари и нови значения. Подчертава се разликата между улицата на големия град и на селската, а също така и малоградската улица.

В статията „Прояви на езиковата интерференция на лексикално равнище в речта на най-младите българи в Албания“ (№ 3.39) се установяват сходни процеси при съвременната обществена култура на лексика с тези в България.

V. Проучване и издаване на писмени паметници и на документи с диалектен характер

От заглавието на самата рубрика проличава широтата в научните интереси на изследователката. Съвместно с Л. Минкова тя издава „Ръкопис на Константин

Миладинов в архива на И. Срезневски“, 77 с. (№ 1.3), в който е отразена подготовката на „Български народни песни“. Успоредно с това са изнесени и обяснителни бележки на руския филолог и историк А. Рачински, свидетелстващи за рецепцията на българския език и за утвърждаване на българската културна идентичност от Русия в онова време. От значение е анализът на Антонова върху езиковите бележки на К. Миладинов и Рачински, и най-вече съставеният от нея Речник – индекс за изясняване на диалектните и чужди думи. Невероятната компетентност на Л. Антонова-Василева в разгадаването на новооткритите ръкописи, привличането на богат съпоставителен материал от говорите на цялата българска територия, убедителното ѝ участие в дискусиата със скопските псевдоучени предизвикват заслужено уважение към изследването и неговия автор.

Две статии с почти едно и също заглавие ни отправят към емблематичния говор на с. Бобошица в Албания: „Документи на езика на с. Бобошица, Корчанско“ (№ 3.37), а също така и „Съвременни документи на езика на с. Бобошица, Корчанско (Р Албания)“ (№ 3.37а). Разглежда се понятието *кай нас* като маркер за самоидентификация и основните особености на диалекта, отразени в документа, писан на латиница.

Огромна работа е извършила кандидатката с изданието „Марко Цепенков. Фолклорно наследство“, томове I – VI като съизпълнител в транслитерирането на материала.

VI. Лингвогеография

Работата на доц. Антонова в Европейския лингвистичен атлас е многогодишна и отговорна. Тя е председател на Българската комисия за ALE и съавтор на Atlas Linguarum Europae (ALE). Volume I.9. Cartes linguistiques Europeennes Editura Universităţii din Bucureşti, 2015 и по-специално на карта I. 94 Названия за ‘овчар’ (№ 1.5) и на коментара към нея в ALE. Commentaries (№ 1.6).

Съвместно с Л. Василева, Сл. Керемидчиева и А. Кочева тя е съавтор на Карта на диалектната делитба на българския език (I издание 2014, II издание 2016) (№ 1.7). Картата има и дигитален вариант.

С още по-голямо значение е дейността ѝ в „БДА. Обобщаващ том. IV. Морфология“ (№ 1.8), в който тя е автор на 15 карти и коментари, списъци и показалци и член на редакционната колегия (№ 6.1).

VII. Съпоставителни изследвания на славянски, балкански и др. езици на диалектно равнище

По двустранния международен българо-словенски проект „Електронен модел за съпоставително изследване на български и словенски език на диалектно равнище“ е написана статията „Българо-словенски езикови успореци на диалектно равнище“ (№ 2.1), а с други славянски езици – три, и с балкански – три.

VIII. Изследвания на проблема за разграничаване на понятията език и диалект, езиково и национално самоопределение, единство на българския език на диалектно равнище

Този дял е оформен от три статии, засягащи езикови проблеми на българите мюсюлмани в България, Гърция, Албания и Косово, а също така и от статия срещу преиначаването на езиковата действителност в доклада на Соболев, изнесен на Световния славистичен конгрес в Любляна през 2003 година.

Заклучение

Въз основа на направения обзор и анализ на публикациите на кандидатката можем да обобщим, че:

1) Нейната продукция след хабилитирането е достатъчна за участие в конкурса. Тя се състои от монография, студии, множество статии, участия в крупни международни и национални проекти с реални резултати – публикувани томове от атласи, доклади от конференции и симпозиуми и пр.;

2) Разработваните от нея теми са изключително значими за нашата национална лингвистична наука. Без преувеличение може да се каже, че почти цялата ѝ продукция е свързана с проблемите, имащи отношение към проучването на българския език извън държавните граници – Гърция, Турция, Македония, Албания. Тя е посветила цялото си време и творчески талант в тези трудни времена на Балканите на място да събира автентичен материал от загиващите в чужбина български диалекти. За изпълнението на тези сложни задачи д-р Антонова-Василева полага неимоверни, бих казал дори безстрашни усилия, за да преодолее всякакви препятствия от административно-държавен характер в чужбина. В този смисъл нейната научна мисия е високо благородна и трябва да бъде най-високо оценена;

3) Като проучва българските диалекти зад граница на доц. Антонова-Василева се налага да решава множество проблеми, възникнали в резултат на чуждоезична интерференция, т.е. те трябва да бъдат решавани не само в славистичен, но и в балканистичен и европейски план. Така тя се изявява и като българист, славист, балканист и съвременен европеист. Разбира се в основата на цялото ѝ творчество стоят диалектоложките проблеми.

Като имам предвид всички тези положителни страни на нейната научна дейност и широката ѝ осведоменост убедено давам своя положителен вот Лучия Стефанова Антонова-Василева да получи академичната длъжност „професор“.

07.05. 2017 г.

София

Рецензент:

(проф. д-р Ив. Кочев)

